

Rusko jako objekt (zejména) japonské rusistiky

Siberia and the Russian Far East in the 21st Century: Partners in the Community of Asia. 1. Crossroads in Northeast Asia. Ed. by Iwashita Akihiro. Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo 2005. 2. Chekhov and Sachalin. Ed. By Mochizuki Tetsuo. Beyond the Empire. Images of Russia in the Eurasian Cultural Context. Ed. By Mochizuki Tetsuo. Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo 2008.

Příkladem bádání zaměřeného na filologicko-areálový studie par excellence může být už po léta japonská rusistika, resp. rusistická studia zaměřená na poznání areálu bývalého SSSR, zejména jeho asijské části, ale vůbec národnostních problémů, zejména animozit a kontroverzí na tomto území, ale také v celé Evropě, tedy i v zemích EU. Jaké jsou konečné cíle tohoto poznávání se můžeme jen domýšlet, ale v každém případě jde o dějiny kulturních areálů, do nichž patří i politika, ekonomika, kultura v širokém a krásná literatura v užším slova smyslu, kde žádné dílo a žádný detail nejsou pokládány za bezcenné. *Slavic Research Center* na Hokkaidské univerzitě v Sapporu vydává v rámci *21st Century Program Slovánská euroasijská studia (Slavic Eurasian Studies)* věnovaná často speciálně Sibiři a ruskému Dálnému východu. V prvním svazku jde především o politologickou analýzu čínsko-japonského soupeření o ruský Dálný východ a o otázky východoasijské bezpečnosti, přičemž se ukazují nejen dějiny problému, ale také různé migrační vlny a změny v areálu. Není to nikde řečeno příliš otevřeně, ale v podstatě se s ruským vlivem v této oblasti počítá stále méně; je to dáno především populačně: Rusové vymírají, populační tlaky také patrně rozhodnou mocenské poměry ve světě jako takovém, jak tomu ostatně bylo vždy. Studium jazyků, textů a kultur, populačních tlaků a kulturní aktivity ve smyslu – eufemisticky řečeno – „kulturního soupeření“ jsou tu předmětem studií Gilberta Rozmana, Sergeje Sevast'janova, Junza Nakana a dalších. Kromě Japonců se na tomto výzkumu podílejí Rusové, často působící v USA, a další.¹ V prepisech ruských pojmů se důsledně využívá transliterace podle normy washingtonské kongresové knihovny (Catalog of the Congress Library).

Ve studii Gilberta Rozmana *Sino-Japanese Competition over the Russian Far East: Is the Oil Pipeline Only a Starting Point?* (s. 14-20) se sledují zejména ruské neuralgické body v Asii, a to Chabarovský a Primorský kraj, Sachalin a Amur: „...the paper looks to a geographical realignment inside Russia and its impact on regionalism balanced among Moscow, Beijing, and Tokyo. It considers the critical constituencies in Russia – Khabarovskii krai, Primorskii Krai, Sakhalinskaii Oblast, and Amurskaia oblast - avoiding the tendency to see them as passive objects even though governors who shape the outcome by lobbying Moscow and dealing across international borders now face new controls.“ (I, s. 4). Tedy jinak řečeno „divide et impera“, resp. zcela otevřeně se počítá s další parcelací asijského Ruska prostřednictvím odstředivých snah místních vládců-gubernátorů, zatím v rovině spíše ekonomické. Autor zvažuje především pozici USA na tomto teritoriu, kde by Japonsko mohlo hrát úlohu amerického trojského koně, ale také to, že ji už hrát přestává. Samostatnou kapitolou je ovšem rusko-čínské partnerství přerůstající ve spojenectví: „Both Beijing and Tokyo are looking beyond US. predominance in Northeast Asia.“ (s. 9). Autor píše, kterak Rusko využívá japonsko-čínské rivalitu (Sino-Japanese rivalry) pro investice v Chabarovském a Primorském kraji. Vede se soubor mezi gubernátory, centrální vládou a japonskými a čínskými investory. Japonsko v posledních letech vyhrálo bitvu o plynovod, a vyrovnalo tak čínský náskok. Místní ruské elity podporují spíše japonskou konkurenci a snaží se nyní minimalizovat závislost na Číně. Podle autora má Japonsko větší možnost hrát v ruské Asii regionální kartou. Sergej Sevast'janov ve studii *The Russian Far East's Security Perspective: Interplay of Internal and External Challenges and Opportunities* analyzuje vývoj regionálních hrozeb silou, které vidí především v neustávajícím napětí na Korejském poloostrově, v nárůstu vojenské moci Číny a v japonských územních nárocích. Samo Rusko je si vědomo své hlavní slabiny spočívající v negativní demografii, vylidňování Dálného Východu a posilující přítomnosti Japonska a Číny, prozatím hospodářské. Proto usiluje nejen o posílení svých ozbrojených sil, hlavně tichomořské flotily a odstrašující nukleární hrozby, ale také o posilování ekonomických vazeb a budování systému regionální kolektivní bezpečnosti. Jako by dialog s ním vede Nakano Junzo v práci *Japan's Security and the Russian Far East* - podle autora se ruská hrozba po vzniku Ruské federace, jinými slovy po zániku SSSR oslabila a rusko-japonské vztahy se pohybují někde mezi sblížováním a stagnací. Současně se utvořilo nové bezpečnostní pořadí: Korea, Čína a až nakonec ruský Dálný Východ. NI Xiaoquan ve stati *China's Security Interests in the Russian Far East* je věcnější a méně ostrý: píše o čínské ilegální imigraci na ruský Dálný východ, o ekonomické, obchodní a energetické spolupráci, o nukleární hrozbě ze Severní Koreje. Migrace se potom výrazněji dotýká Jeanyoung Lee (*Korean-Chinese Migration into the Russian Far East: A Human Security Perspective*), samozřejmě tyto nevinné statistické tabulky diachronní i synchronní nabízejí značnou variabilitu

¹ Viz také pasáže z našeho článku Literární komparatistika, areálová/kulturní studia, teorie literárních dějin a problém hodnoty v současné literárněvědné praxi. *Opera Slavica* 2009, č. 1, s. 20-33.

postojů a ukazují migraci jako plíživý problém bezpečnostní. Iwashita Akihiro studuje pozadí „historického úspěchu“ v čínsko-ruském vyjednávání (s. 95-113) ve vztahu k debatě kolem hranic. Ruský Dálný Východ je viděn jako Asie, která je jakoby „okupována“ Evropou, tedy cizorodým elementem. Celý pohled na ruskou Asii je situován jako na část území Asie, která se do Asie neintegruje. Nabízí se „kulhavá“ analogie pohledu na Mexiko nebo širě státy hispánské Ameriky nebo na některé nynější části USA, např. Kalifornii, Texas, Nové Mexiko, Floridu, apod. jako na součást teritoria, jež bylo Hispánské Americe odňato.

Druhý díl je komplexní analýzou známé Čechovovy cesty na Sachalin a jeho stejnojmenného románu²: najdeme tu studie ze statistiky, kulturologie, literární vědy a intertextuality či interní komparistiky (Čechov – Dostojevskij) – v podstatě všechno už bylo někdy zpracováno, ale zde je patrné jasně teleologické směřování. Symposia, z něhož sborník vzešel, se mimo jiné zúčastnila ředitelka Muzea věnovaného Čechovově knize Ostrov Sachalin (Južno-Sachalinsk) Inga Cupenkova, profesor Hokkaidské univerzity v Sapporu Tsuneko Močizuki, Andrew R. Durkin, profesor z Univerzity Indiana v Bloomingtonu a profesor z Kjóta Takaši Kimura. Především je tento sborník vzhledem k výchozímu materiálu literárněvědnější, je orientován na kulturologii více než na jiné obory: na druhé straně poskytuje geopolitické nápovědi skrytě, ale přece. Sachalin jako rusko-japonský problém je tu ukázán jako součást kultury a myšlení i jako něco, co je hlubinně zakotveno v ruském myšlenkovém prostoru i jako něco, co je stále vůči Rusku externí, tedy pro Japonce nadějně. Inga Cupenkova líší Čechovovu cestu jako součást kulturního prostoru ruského Dálného východu (*A. П. Чехов в культурном пространстве Дальнего Востока России в конце XX – начале XXI вв.* – s. 1-12); není to bádání zcela nové. Historických souvislostí spisovatelovy cesty si všímá Tsuneko Močizuki; Andrew Durkin zkoumá známou věc, a to Dostojevského podtext v Ostrově Sachalinu (ale nejde jen o Bratry Karamazovy!). Na závěr se opět I. Cupenkova vyjadřuje k vydání Čechovových statistik nasbíraných během pobytu na ostrově.

Příznačný je v tomto smyslu svazek o obrazech Ruska v euroasijském kulturním kontextu, který vyšel v roce 2008.³ V podstatě neskrývaně je tento zájem již názvem svazku motivován obrovským oslabením ruské světové pozice, zejména v Asii, migračními vlnami, které mění mocenské poměry v ruské Asii, v celé Sibiři, zejména však v její východní a dálnévýchodní části, tedy tam, kde to Japonce nejvíce zajímá: na Kurilách, Sachalinu a v Primorském kraji. Při tomto komplexním zkoumání se jde často hluboko do minulosti a do různých druhů umění (výtvarné umění, hudba), studují se problémy Rusů a jiných Evropanů, v podstatě evropská nesourodost, diverzibilita (přispěl sem mj. známý Polák Andrzej de Lazari, známý svými slovníky ruských idejí, studií o vzájemné percepci Poláků a Rusů). Hodně místa je tu věnováno ruským cestovatelským aktivitám v Asii, ruskému imperiálnímu myšlení (Puškinův Měděný jezdec), ruské koloniální a postkoloniální literatuře, židovské otázce v Rusku, civilizační identitě Rusů (Blokova báseň Skythové), problému ruských hranic, Kavkazu, neopomíjí se ani euroasijsťví. Zkoumání neuniká ani problém a pozice Rusů v zahraničí (ruští imigranti v Německu, ruská diaspora v Baltii/Pobaltí, Ruska v Srbsku. Závěrečná část sborníku je věnována manipulaci s obrazem Ruska (ruské antiutopie, alternativní historiografie, materiál románů V. Pelevina a V. Sorokina). V následující deskripci z toho vybereme pouze něco.

Svazek je rozdělen na čtyři oddíly. První *How to Imagine Oneself and Others* obsahuje ony známé levinasovské pohledy do očí „toho druhého“. Christopher Ely svým příspěvkem *The Reform-Era Russian City and the Limits of Visual Representation in Realist Art* (3-22) zasahuje do ruské minulosti, přesněji do období po roce 1861. Boris Gasparov ukazuje reflexi ruské minulosti v několikerém lomu různých druhů umění ve stati *Popolo di Pekino. The Image of Musorgsky's Muscovy in Twentieth Century European Modernism* (s. 27-45). Vynikající je psychologická analýza stalinismu ve studii Jevgenije Dobrenka *ВДНХ и репрезентационные стратегии сталинизма* (s. 47-70), kde autor ukazuje i na mytologii, čímž připomene známý svazek Macurův, dokonce i tím, že nemá žádné přesahy k jiným, spíše synchronním, ale velmi podobným polohám v politických režimech pozdějších i zcela současných.⁴ Hisaši Yakou v srovnávací studii ukazuje na umělecké skupiny zmocňující se fenoménu Jižních Kuril (*Pictorializing the Southern Kuril Islands: The 'Shikotan Group' and the Artists of the Russian Far East*, s. 71-81, s vynikajícím obrazovým doprovodem). Wakana Kohno v stati *Отношения к миру в искусстве русско-еврейских неконформистов* (s. 93-104) ukazuje na etnicky zbarvené vidění světa i vzhledem k postavení židovské komunity v Rusku, zmíněný Andrzej de Lazari v práci *Поляки и русские глазами друг друга (постановка проблемы на материалах политической карикатуры)*, s. 111-123) se dotýká delikátního tématu, které má svou minulost ve vztazích Moskevské Rusi a polsko-litevského státu i v bouřlivém 20. století.

² Připomenu i svou dávnější i novější studii: Čechovův Ostrov Sachalin a významové zatížení literárního textu. In: Lidský talent. Tvorba A. P. Čechova a její působení u nás. Slavica Pragensia XXI, Praha 1988, s. 83-94. Transzitivní zóny, žánrová senzibilita a A.P. Čechov. In: Jak čteme ruské klasiky. Sborník z konference věnované 100. výročí úmrtí A. P. Čechova. Národní knihovna ČR, Slovanská knihovna, Praha 2005, s. 96-107.

³ Beyond the Empire. Images of Russia in the Eurasian Cultural Context. Ed. By Mochizuki Tetsuo. Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo 2008.

⁴ Viz V. Macura: Šťastný věk: emblémy, symboly y mýty 1948-1989. Pražská imaginace. Praha 1992. Také týž: Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře). Academia, Praha 2008 (posmrtné vydání) .

Druhý oddíl nese název *Imperial Knowledge, Orientalism and Post-Colonialism in Russia*. Skoro vše je tu podnětné a tematicky i jinak zajímavé. Sergej Kozlov v příspěvku *Русские путешественники Нового времени: имперский взгляд или восприятие космополита?* (s. 133-147) zasahuje hluboko do 18. století a ukazuje na dualitní povahu ruské recepcce Evropy. Katya Hokanson se dotýká poměrně známého spojení Měděného jezdce a básně Pomlouvačům Ruska (Клеветникам России) A. S. Puškina (*In Defence of Empire: „The Bronze Horseman“ and „To the Slanderers of Russia“*), nicméně nedomnívám se, že tato oregonská profesorka zcela porozuměla delikátností druhé básně, možná ani analýza Měděného jezdce není podle mého názoru přesná. Kyohei Norimatsu ve studii *Субъекты колониальной репрезентации в русской литературе XIX века* demonstruje především na vztahu ruských básníků (Puškin, Lermontov aj.) ke Kavkazu podobu koloniálního vědomí, ale neviděl bych v tomto zjištění nic převratně nového a hlubokého. Haime Kaizawa v rusky psané studii *Распространение чтения художественной литературы среди народа и формирование национальной идентичности в России (1870-е - 1917)* ukazuje na důležitý fenomén nacionality a státnosti či státotvornosti literatury – tato role literatury v Rusku se často v rusistice neviděla tak ostře. Mitsuharu Akao v práci *„Еврейский вопрос“ как русский (общественное движение русских писателей в защиту евреев в последние десятилетия царской России)* prezentuje vztah ruské intelektuální elity k tradičnímu objektu živelného či lidového ruského antisemitismu (L. Tolstoj, V. Solovjov, M. Gorkij). Dmitrij Zamjatin demonstruje na známé Blokově básni Skytové civilizační identitu Ruska (*Географические образы и цивилизационная идентичность России: метаморфозы пространства в «Скифах» Александра Влока*, s. 237-254), podobně geopoliticko-literárněvědný je příspěvek Tadašihho Nakamury *Литература и границы: Кавказ в русской литературе. Осип Манделштам и Андрей Битов*. Jde o vynikající komparaci jevů, jež zůstaly stranou masivní pozornosti. Mark Bassin analyzuje euroasijství klasické a „neo“ ve stati *Eurasianism „Classical“ and „Neo“: The Line of Continuity* (s. 279-294).

Třetí část sborníku *Images Of Russia and Russians Abroad* uvádí práce Cypylmy Darievové (Berlin) emblematicky a ironicko-aluzivně nazvaná *Человек-амфибия. Образ русского мигранта в Германии* (s. 297-319): „В то время как мигранты не только приспособились, но и активно строят жизнь на мостах между двумя странами, манипулируя двойной идентификацией и двойным гражданством, имидж иммигранта остается в клишированных рамках и поддается трансформации медленно.“ (s. 319). Delikátní otázce ruské diaspory v Baltii se věnuje Irina Novikovová v příspěvku *The Image of Russians in the „New Abroad“: The Russian-speaking Diaspora along the Baltic* (s. 321-351) se závěrem, že baltští Rusové se chtějí odlišovat od „ruských“ Rusů, jako by vytvářejíce jinou národnost nebo podnárodnost. Zajímavě se Rusko prezentuje v pojetí Keiko Mitaniho v jeho práci bondovsky nazvané *From Serbia with Love: Verbal Representation of Russia in Serbian Society* (s. 353-372). Konstatuje měnící se axiom nadstandardnosti vztahů Srbů k Rusům a novou variantu již z minulosti známé ambivalence.

Ve čtvrté části s názvem *Manipulating Russia's Images* Boris Lanin píše o obraze Ruska v současné ruské antiutopii (*Воображаемая Россия в современной русской антиутопии*, s. 375-390). Podobně jako Go Košino analyzuje obraz impéria v alternativních dějinách Ruska (*Образ империи в „альтернативных историях“ современной России*, s. 391-408). Podobně je literatura pramenem informací o Rusku ve stati Katzuchisa Iwamota *О формировании образа России в романе Виктора Пелевина „Священная книга оборотня“* (s. 409-422) a v práci Tetsua Močizukiho a Kaya Fukumy *Сколько картин вмещает „Роман“? Владимир Сорокин и русский пейзаж* (s. 423-442).

Jednotlícím momentem tohoto reprezentativního sborníku je hledání sporných, problematických, slabých, labilních míst Ruska z hlediska diachronního i synchronního, modely analogií a možných přenosů, mechanismů dezintegrace zakódovaných v umění a literatuře, ale také síly, státotvornosti, nacionalismu, stavu ruského „koloniálního“ vědomí, ruské velikosti, utváření ruského národního vědomí a státnosti, citlivá místa vztahu k jiným národům (Židé, národy Kavkazu, Baltie, ale také např. vztah Srbů k Rusům), ruské diaspory a jejich mentalita, jež je vlastně odtrhává od Ruska (Baltie, Berlín), ruské představa o Rusku budoucnosti, tedy ruské vize jako projekce ruských idejí o sobě. Je tedy sborník, na němž participovali různí odborníci, svého druhu hlubinně účelovou investigací Ruska, jeho poznáváním, ale silně účelově vymezeným a tím i omezeným. Zde je také možná problém tohoto kognitivismu, je-li často jen účelově zaměřen: uniká mu totiž někdy to podstatné, tj. předpokladové vrstvy ruského fenoménu, to, co je pod povrchem, co ještě není rozvinuto a v pohybu, ruská potencialita, která, jak už z dějin víme, je někdy nečekaná a jak je v Rusku zvykem absurdně paradoxní: o tom se cizinci přesvědčovali v Rusku a s Rusy velmi často, ať již byli v pozici hostů, přátel nebo útočníků. Tedy nějaké radikálnější extrapolace a transfery by byly nebezpečné a zavádějící. Zůstává tu – při vši zajímavosti a pestrosti – jistá pachut' vyvolávající asociace a aluze, jiskření mezi minulostí a přítomností, stíny dalekých i blízkých dějin. Kéž se brzy rozplynou.

Nihil novi sub sole, vše už bylo někdy popsáno, není tu často ani výraznější posun důrazu. To, co je nové, je jednoznačná teleologie, resp. intencionalita na poznání relačních fází ruského fenoménu: komparatistika tu slouží poznání zejména slabých a krizových stránek ruského fenoménu, jak jej reflektují dějiny i současnost, zejména ve spojitosti s likvidací říše (carské i sovětské) a s radikálním poklesem ruské populace, která je zejména v Asii nahrazována populací turkotatarskou a čínskou. Pozoruhodné je, že se tu

v podstatě nikdo nevěnuje otázkám náboženství, např. buddhismu, ale také sílícímu vlivu islámu, neboť to by mohly být hybatelé ještě důležitější než jen prosté populační pohyby. O řadě věcí se dnes ani nedá hovořit, jsou to tendence, které jsou sice zřetelné, ale ještě spíše alternativní. Pro komparativní rusistiku to znamená především to, že nehledě na slábnoucí sílu Ruska oproti SSSR a Ruské říši je Rusko stále jakoby samostatným kontinentem, jehož poznatelnost je i dnes velmi slabá – vidět Rusko prizmatem postav z románů Dostojevského je jistě simplifikace, ale vidět Rusko bez nich je stejná simplifikace. Rusko dovede vždy překvapit a jeho potenciální, předpokladové vrstvy jsou obrovské. Příčiny tkví v hluboké, složité a vnitřně heterogenní kulturní minulosti. Areálově komparativní, kulturologická rusistika s pozadím v teorii literární historie může a musí být v tomto smyslu i vědou prognostickou, filologickou futurologií, jež je často spolehlivější než úvahy politologické nebo ekonomické, neboť vychází ze stabilnějších archetypálních bio-psycho-sociálních podloží.

Ohnisek napětí, které se budou v budoucnu „řešit“, je ve světě mnoho. Jen v Evropě to je problém celé střední Evropy po Versailles a roce 1945, jistě v latentním smyslu je to problém maďarský a německý, nemluvě o ryzích bilaterálních tenzích, v západní Evropě jde jistě o imigrační a náboženské vlny ve Francii, Německu, ale také o problém integrity Spojeného království, tedy problém Skotska, ale potažmo i Irska (jež se snad podařilo vyřešit), zůstává tu problém katalánský a baskický ve Španělsku, Balkán sám o sobě je problémem věčným, slibujícím další události a rozuzlení. Ve světě je to ještě dramatictější: především je to sjednocující se Afrika coby vysychající kontinent, potenciální zdravotní bomba, v Asii expanze islámu až po Austrálii, zmiňované střety Ruska, Číny, Japonska a USA v Tichomoří, neřešitelný problém Afghánistánu, Pákistánu a Indie, Írán sám o sobě, vnitřní konflikty a invazí rozdíraný Irák. Summa summarum možno uzavřít, že se naši synové a vnukové rozhodně nebudou nudit. Nakolik jsou interdisciplinární a multidisciplinární výzkumy tohoto typu se silnou pozicí filologicko-areálového přístupu schopné ukazovat na cesty, jež by se mohly vyhnout nevyhnutelným konfliktům, jistě i ozbrojeným a válečným, nevím, v každém případě jsou to signály racionalizující, ale také varující.

Ivo Pospíšil

Napsáno v rámci práce na projektu GA AV ČR IAA901640802